

Szívbe nyomott mag

Beszélgetés Juhász Ferencel

Juhász Ferenc a XX. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb költője. Pályája indulásától kezdve viták, felháborodások és nemegyszer megbotránkozások zajától hangos, egészen a közelmúltig. Visszaemlékezése szerint az 1951-ben megjelent *Új versek* című kötete már ezt a hatást váltotta ki az irodalompolitika részéről, de igaz ez a megállapítás az 1955-ös *A virágok hatalmára* is. A hosszú hallgatás után 1964-ben megjelent *Harc a fehér báránnyal* című könyve nyomán sokak az olvashatatlanság példáiként emlegették költeményeit, s a felháborodást csak tetézte az e kötetben olvasható *József Attila sírja* című verse. Az *Új Írás*nál végzett szerkesztői munkája miatt is kifogások rendszeres alanya volt. Költészete 1984-ben, Radnóti Sándor kritikája nyomán ismét viták keretében állt. Átfogó, értékelő monográfia pályájáról és életművéről azonban csak egy készült, Bodnár György tollából 1993-ban. Az *Új Írás* megszűnte óta a viták is mintha megszűntek volna, az „égbe nőő éposz-dóm könyörtelen kőművesmunkájának” kőművese azonban az őt ki nem tüntető figyelem közömbössége mellett is faragja és rakja tovább köveit. Költészetről nem mesél, azt mondja, írt és beszélt már róla eleget. A beszélgetés során inkább a múlt elevenedik meg.

– *Hogyan emlékszel vissza a gyermekkorodra, s a családra, melyben nevelkedtél?*

– A felmenők kutatásában legfeljebb az ükapáig lehetne visszamenni, azt is csak az anyai résznél. Fele részben magyar, fele részben sváb vagyok, mint ahogy Biának is ez a két része létezett nemzetiség tekintetében. Anyai részről van sváb gyökerem, anyámat Andresz Borbálának hívták, apám részéről pedig magyar, őt Ferencnek hívták, én az ő nevét kaptam. Anyám napszámos volt, cselédlány és gyári munkás, majd férjhez ment, s akkor jöttem én. Tanítónő szeretett volna lenni, ez volt a vágya, s rólam az volt az elképzelése, hogy tisztviselő leszek a község házában, mert akkor nem kell kapálni, napszámba menni. Anyai nagyapám Isonzónál sebesült meg az első világháborúban, hazahozták és itthon halt meg, őt tehát nem ismerem, de anyai nagyanyámat igen. Egy kicsi sváb öregasszony volt, jó humorú, életszerető, mindent kibíró ember. Kilencvenegy éves korában halt meg. Csak svábul beszélt, hiába mondtam

neki mindig, hogy beszéljen magyarul. Persze értettem én, amit mondott, tudtam svábul. Mindent elolvasott, nagyon tájékozott volt. Azt mondta, hogy a Fekete-erdőből – *vom Schwarzwald* –, jöttek át az elődök. Őt gyereke született. János volt a legidősebb, szobafestő-mázoló, mindent ő csinált a családban, amíg élt. Aztán jött Antal, aki gyári munkásként dolgozott élete végéig, ugyan mindig följebb vitte valamicskét a ranglétrán. Anyámnak volt még egy nővére, Teréz, aki szerelméhez, egy Hauck nevű sváb emberhez ment feleségül, Pista bácsihoz. Négy holdja volt, meg egy kis szőlője, s bár az a négy hold a legrosszabb fajta gazdaság volt, mert ha jött egy jégverés, akkor a tartalékok is odalettek, de azért hozzánk képest jobban ment nekik. Gazdag szegénység, persze csak hozzánk képest, mondom. Voltak ugyan olyan megjegyzéseik, melyektől a fának mentem. Amikor elmentem játszani Pistához meg Tercsihez, az unokatestvéreimhez, a diófa alatt a szalmakazalnál játszottunk, s hívtak ebédelni, mindig azt

hallottam, hogy egyél, ne úgy mint otthon! És volt még egy Márta nevű lánya nagyanyámnak, de őt nem ismerem, mert kicsi korában meghalt.

– *S a szüleid meséltek történeteket a család tagjairól?*

– Nem, nemigen. Csak anyám nagyapjáról hallottam egy legendát, ezt akkor hallottam, amikor otthon békesség volt, mert elég nervózus gyerek voltam, szorongásos, én békítettem a szüleimet. Ez az ősem a legenda szerint egy kisföldes parasztember volt, s könyvszerető, aki azt a kevés földjét, ami volt, eladta a felesége tudta nélkül, s lexikonokat vett rajta. Kint a szőlőben olvasgatta, egy árokban rejtette el a könyveket, aztán egyszer jött egy nagy eső, és mind eláztak a könyvek. Akkor aztán bevalotta, hogy se föld, se könyv. De hát ezt is megírtam már.

– *Az apai ágról mit lehetett tudni?*

– Apai nagyapámat ismertem, őt Juhász Jánosnak hívták, nagyanyámat nem, mert ő negyvenéves korában szívrohamban meghalt. Apám meg az apja egy életen át haragban voltak, s azt kell, hogy mondjam, joggal. Máig nem értem, hogy hogyan, de nagyapám kölcsönkért apámtól négyszáz pengőt. De hát honnan a csudából van egy kőműveslegénynek ennyi pénze? Nem tudom. Ez is a legendák közé tartozik. Nem tudtam

meg erről többet, mert apám elment reggel ötkor, s hazajött vagy hazamászott részegen, így nem mondott semmit. Különben sem volt bőbeszédű. Emiatt a pénz miatt nem beszéltek egymással, csak minden újév napján jött el nagyapám, s apámmal az udvaron, a pince előtt megittak egy pohár bort. Aztán mi is meglátogattuk minden évben egyszer, mert újranősült a nagyapám, s abból a házasságból született egy lánya. Első házasságából egy fia volt, János, aki meghalt. Szerelmes volt egy lányba, de nagyapám nem engedte elvenni a lányt, mert azt mondta, hogy az a lány egy kurva. A fiú pedig elment mezítlábgyalog Torbágyról, ahol laktak, Törökbálintra, a

méteres hóban a lány után. Egy hónap múlva halott volt. Apámnak még egy nagynénje volt Telkiben, akit minden évben meglátogattunk, de ezen túl a családban csak anyám bátyjának a feleségével, Katussal tartottuk a kapcsolatot. Az ő alakja van *A lezuhant Griffmadár*-ban megrajzolva.

– *Voltak-e olyan szokások, szokásrendek, amelyek összetartották a családot?*

– Katolikus lévén voltam elsőáldozó, de a család nem volt kifejezetten vallásos. Azért azt anyám elvárta, hogy minden nagymisére, vasárnap minden kismisére elmenjünk. Minden szombaton pedig meg kellett gyónni. Ministráltam is, amíg nem kaptam egy pofont a paptól mise közben. Kicsi gyerek voltam, alacsony termetű, és véletlenül ráléptem a szoknyámra. Kiesett a kezemből a misekönyv, amit át kellett vinnem az egyik oldalról a másikra. Egy óriási pofont kevert le nekem Gáger József plébános úr, akinek unokaöccseivel egyébként együtt játszottunk. Bérnalkozó is voltam,

szintén egy nagy pofonnal, mert a sárban bérnált bennünket Schvoy Lajos, a püspök, és én nem akartam, hogy a fehér zoknim sáros legyen, így nem térdepeltem le rendesen, hát kaptam tőle egy pofont. Egy évben egyszer pedig elmentünk Máriaremetére sze-

Gyula öccsével karácsonykor

kerekkel, mi, gyerekek gyalog a szerker mellett, akkor egész nap ott voltunk, a végén volt a nagymise, aztán hazamentünk. A körmeneteken részt vettünk, virágvasárnap, húsvétkor, meg búzaszenteléskor, amelyet a legszebb ünnepnek tartok. Virágvasárnap az asszonyok a lelocsolt porba nyomtak búzavirágot, liliomot, szegfűt, úgy csináltak virágtakarót a faluban. Ilyenkor ott játszott zenekar is, amelynek apám is tagja volt.

– *Milyen emlékeid vannak a faluról?*

– Valahogy engem mindenhova beengedtek, s emiatt sok mindent láthattam. Bia és Herceghalom környékén Metternich-birtokok voltak. Bián a Sándor-kastély maradt fenn tőlük, de a falu élete egészen más világban zajlott, mint az övék. A kisszámú zsidóságot negyvennégyben mind elvitték. Aztán ott voltak a béresek, akik bivalyokkal szántottak, szállították a cukorrépat. Olyan világ volt ez, mint amelyet Illyés leírt a *Puszták népében*. Lakott a faluban néhány nagygazda,

rendes emberek, tizenöt-húsz holddal. Nem kulákok, mert az ötven holdnál kezdődik, Rákosi húzta meg húsz holdnál a határt. A falu sváb részében mindenki munkás volt, bejáró munkás. Majd mindenkinek volt egy kis földje, s volt az úgynevezett proliföld.

Így nekünk is volt egy vékony csík kukoricás, amit aztán a téészesítéskor elvettek. Nem az a sok, ami sok, hanem ha a szegény embertől azt a keveset is elveszik, az a sok. Nem kevesebb, mint másnak a háromezer hold. Mamának ott volt a kis zöldségkertje a tó mellett, mint a többi szegényszonynak, ahol jó föld volt, és ahol megtermett a répa, a paprika, paradicsom, de elvették.

Két dalárda működött a faluban mind a két vallásnak – katolikus és református – megfelelően, volt egy fúvószenekar, ez a sváboknál működött, összes anyai nagybátyám tagja volt. Aztán voltak a bálók. Minden februárban tartottak szintén a sváboknál egy nősemer-bált, ide is beengedtek, pedig ide csak házasemberek mehettek el. Hát az ordenáré volt. No, nem azért, mintha bármi történt volna, mert ami történt, azt a legények elintézték a kazalban. Ekkor vágták a disznót, s minden asszony a köténye elé kötött egy nagy véres vagy májas hurkát. Amikor táncoltak meg hopszasszáztak ezek a nagy hurkák lengtek, mint a falloszok, és ezen vihogtak. De ezek csak amolyan töredékek, közös emlékezet nem volt, szóval mindennek nem volt mitológiája, ezek csak egy életsziget töredékei csupán.

– *Ilyen viszonyok közt mi veszi rá az embert az irodalomra?*

– Senki engem ebből a környezetből nem biztatott, hogy olvassak, mert hát minden azzal kezdődik. Ugye, a

Édesapjával és öccsével hét-nyolc évesen

családból sem volt előttem példa, ha csak nem az említett őszám, aki eladta földjét a lexikonokért. Közvetlen példa anyai nagyapám, Andrezs Antal se volt, hiszen nem ismerhettem. Róla azt hallottam, hogy egy komájával pálinkázva Schultheiszéknél, a boltban kitalálták, hogy kimennek Amerikába. Napszámos, mezítlábas fiatalember. Fogták magukat, gyalog elmentek Fiumébe, ott fölkeredezkedtek egy hajóra, amely átvitte őket New Yorkba. Nagyapámnak akkor már négy gyereke volt, s egy szó nélkül elindult, nem szólt senkinek. A fizetés az volt az útért, hogy dolgoztak a hajón. Egy évig volt kint, nem csinált karriert, mosodában dolgozott talán, aztán hazajött. De előtte írt egy levelet nagyanyámnak, amelyben ezt az egész processzust leírta és bocsánatot kért. Mindezt négy oldalon tökéletes németiséggel, ámulatos kézírással, gót betűkkel, versbe szedve! Ha akarunk visszafelé valami ágat keresni, akkor talán itt lehet valamit kimutatni. A levelet később

elkértem a nagymamától, még megvan.

Én elég hamar elkezdtem önállóan olvasni, mindent elolvastam, ami a kezembe került. Otthon könyvek nemigen voltak. Katolikusok lévén bibliánk sem volt, csak katekizmusom, de hát az az iskolában kötelező volt. Bár előfordult, hogy anyám vett a varrógépében tartott pénzéből könyvet egy vigéctől, amiből aztán általam korábban nem tapasztalt viharok keletkeztek apám s anyám között. Megvette egyszer piros szattyánbőrbe kötve Merezkovszkij trilógiáját húszfilléres részletekre, persze rögtön elolvastam. Meg néhány rémregény, ponyvakönyv kal-

lódott otthon. Aztán Budapestre járva iskolába, a Márvány utcai kereskedelmibe, már antikváriumokat is látogattam, és ami pénzecském volt, abból mindig könyvet vettem. Senki nem biztatott rá. Így gyűjtöttem össze a XIX. század végi és XX. század eleji magyar irodalmat. De máshogy is került hozzám könyv. Akkoriban nem volt divat, hogy az egyik diák a másikat magukhoz meghívja. Egy osztálytársam a kereskedelmiből mégis megtette. A Szent Imre útnál – ma Alkotás utcának hívják – a vasúti híd melletti házban, a Déli pályaudvar felé laktak, a mama házmester volt. Oda mentünk az iskolából kettőkor. Egy félig a földbe süllyesztett, szuterén házmesterlakásban laktak. Nagyon tiszta volt az asszony, a papával nem találkoztam, egy konyha volt és egy mérhetetlenül tiszta szoba. Abban volt egy vitrin, amelynek a közepén, az egyik polcon ott állt József Attila *Nagyon fáj* című kötete. Hogy hogyan ke-

rült oda hozzájuk, ma sem tudom elképzelni! Azt se tudom már, hogy hívták a fiút. Én addig könyörögtem, míg nekem nem adták ezt a kötetet. A következő dedikáció olvasható benne: *Barta Mózsinnak szeretettel József Attila*. Kicsit el van mosódva a dedikáció, nyilván egy vízceppeltől, és amikor később írtam egy versprózát erről, akkor azt hittem, hogy egy könnyceppeltől. Csak később tudtam meg, ki volt a dedikálás címzettje. Két ember volt az akkori Magyarországon, aki József Attilának fordítási munkát adott mint itteni külképviseleten dolgozó ember. Az egyik Barta Mózes, Románia itteni kultúrattaséja, erdélyi ember lehetett, aki – és ezt csak később tudtam meg – román költők verseit fordította vele, ezért tudott fizetni neki. József Attila összegyűjtött versei közt lehet ezeket olvasni. A másik pedig Szraka István, aki Csehszlovákiának volt a magyarországi kultúrattaséja, aki viszont remek cseh költők műveit adta fordítani József Attilának.

Aztán még a polgáriban, Bicskén, ahova 1938-tól 1942-ig jártam, rám

Édesanyja fiatalasszonyként (1930-as évek)

bízták az iskolai könyvtárat. A tantesületi szoba végében állt egy üveges szekrény, benne az egész klasszikus magyar irodalom. De Ady és a Nyugat nélkül. Nagy dolog volt, mert megengedték, hogy hazavigyem a könyveket. Így a vonatút alatt, ami azért háromnegyed óráig tartott, olvashattam. Egyébként vagy negyvenen járhatunk Biáról Bicskére polgárba.

– *Ha ennyit olvastál, akkor bizonyára jó jegyeid voltak.*

– Nem feltétlenül, hiszen nemcsak ettől függött a dolog, hanem attól is, hogy tudok-e tanulni. Mennyire vagyok ideges, mert szüleim sokszor veszekedtek, előfordult, hogy apám baltaival kergette anyámat éjjel. Nekem kellett őket lecsillapítani. Gyuszi öcsém ilyenkor ott sírt az ágyon. Meg egy vidéki gyerek, ha hazament, akkor nem azt mondták neki, hogy ülj le tanulni, hanem, hogy hozzád vizet, vidd ki a moslékot, fűrészd föl a fát. Előfordult, hogy színjeles voltam, máskor, hogy a bukás szélén álltam. De a könyvre mindig éheztem. A nálam hat évvel idősebb Hantai Simon barátom mesteremként vezetgetett. Ő Biáról a Képzőművészeti Főiskolára járt, az apja legnagyobb ellenkezésére, mert ő azt akarta, hogy valamilyen gyakorlati foglalkozása legyen a fiának. Simon még csak nem is volt makacs, egyszerűen csak csinálta a dolgát, festő akart lenni. Sose felejtem el, éjjelente kint ültünk a főutcán, és azon filozofáltunk, hogy ha van Isten, tud-e akkora követ teremteni, amit már nem tud fölemelni. Olyanok voltunk, mint a testvérek. Ő nekem nagy létszerencsém, mert – hogy visszakapcsolódjak – könyveket hozott ki nekem a főiskoláról. Ortegát, Freudot, Spenglert. Vagy egy tizkötetes művészettörténeti művet, amelyből megismertem a különböző stíluskorszakokat, művészeti irányzatokat. Bejárhattam vele a főiskolára enni. Egy menzajegy volt, a fele levest Simon ette meg, a másik felét én. Ő vitt el először Operába, akkor

jártam először életemben kőszínházban. Otthon Bián voltak amolyan népszínműszerű előadások a dalárda rendezésében, magam is szereplője voltam ilyennek, de hát ez más volt. Simon kapott két jegyet a főiskolán, úgy mentünk el. Bartók három remekművét láthattam így, *A kékszakállú herceg várát*, *A csodálatos mandarint* és *A fábólfaragott királyfit*. Aztán Cs. Szabó László tartott irodalomórákat a főiskolán, s ezekre az órákra is bejárhattam. Egyszer pedig a folyosókon kiállították az összes Csontváry-képet, tehát azokat is láthattam. Simon aztán 1948-ban elment, mikor már kiderült, hogy jön a fordulat. Akkor Keresztury Dezső volt a kultuszminiszter, és ő rengeteg ösztöndíjat adott festőknek, íróknak Rómába, a magyar akadémiára. Az írók hazajöttek, a képzőművészek pedig továbbmentek különböző irányba, Simonék Párizsba.

– *Mikor írtad az első verseidet? Megvannak-e még ezek?*

– Első versem tizenkét éves koromban írtam Kossuth Lajosról, Engler János barátomnak mutattam meg a vonaton Bia és Bicske között. Azután még nagyon sok verset írtam, már úgy folyamatosan, ahogy zúdultak rám a hatások az olvasmányaimból. Otthon a sublónak az alsó fiókjai tele voltak a verseimmel, de kiválogattam belőlük tíz-tizenkettőt, azok még megvannak itt valahol. A többi költeményt azonban elégettem, pedig megtöltöttek egy nagyobb koffert. Öreg fejjel már nagyon bánom, nem azért, mert jónak tartanám őket. Nyilván akkor zavartak. Mondtam, rengeteget olvastam, nemcsak lírát, prózát is, s mindenféle hatás összegződött ezekben a versekben. Szerettem például Stefan Georgét, vagy Rilket, akit még jobban szerettem és megpróbáltam fordítani, mint ahogy Goethét is. Írtam Illyés, Valéry meg Victor Hugo inspirációjára is. Azért sajnálom, hogy elégettem őket, mert kíváncsi lennék most, hogy kicsillan-e belőlük

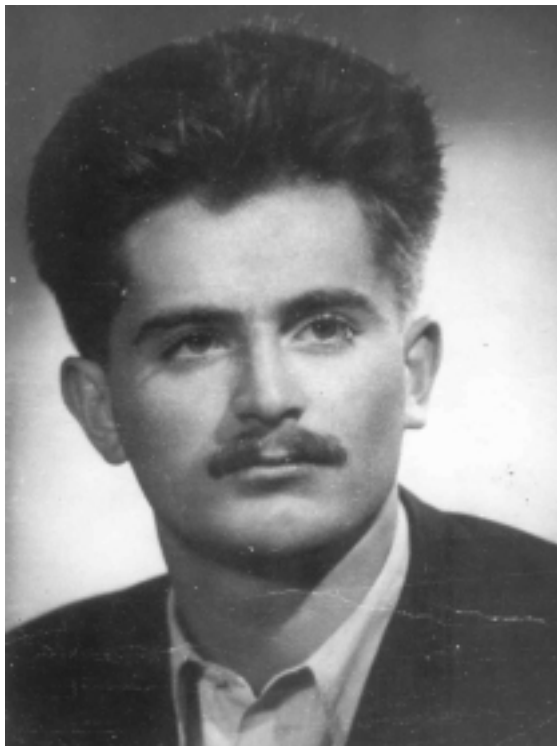
egy későbbi Juhász Ferenc nyelvi-fogalmi-képi világa. Többnyire rövid versek voltak. Ekkoriban jártam az antikváriumokat, ahol sok kincset gyűjtöttem össze. Beengedtek a legtöbb helyen a raktárba is, ahol por volt, meg kosz, de ki lehetett az értékeket bányászni. Így jutottam hozzá például Mikes Kelemen *Törökországi levelei*hez, egy 1848-as kiadáshoz húsz fillérért. Vagy egy Auerbach-féle Spinozához bőrbe kötve egy pengőért. Vagy később a modern magyar irodalomhoz, Radnóti Miklós összes első kiadású kötetéhez, első kiadású Adykhöz, Babits *Herceg, hátha megjelen a tél is!* című verseskötetéhez. Természetesen rögtön elolvastam őket. És közben jártam az iskolába, 1942-től már a Márvány utcai kereskedelmibe. Anyám mindenképpen azt akarta, hogy tanuljak, apám meg ennek nem állt ellen, így kerültem a polgárba is. A Márvány utcába 1946-ig jártam, ott érettségiztem, csak az 1944-es év maradt ki a háború miatt.

– *Mit láttál kamaszként a háborúból, annak befejezéséből?*

– Besoroztak, Biáról hoztak minket be Pestre. Október volt, ködös, esős idő. Teljes összevisszaság és zűrzavar. A sváboknak van egy jó szavuk rá: *verdächtig*, amit le sem lehet pontosan fordítani. Kusza, rendetlen, zavaros, koszos – körülbelül így lehetne visszaadni. Én a szolgálatból megszöktem, ez már a háború vége felé volt. Az újonnan bevonultakat Pesthidegkúton, a mostani 56-os villamos végállomásánál gyűjtötték össze. Miután behoztak Pestre nyitott teherautóval, gyalog mentünk ki odáig. A városban teljes felbolydultság uralkodott. Röplapokat szórtak repülőgépekről, csendőrok jöttek-mentek, és furcsamód senkinek nem tűnt föl, hogy akkor nekem vállig érő hajam és szakállam volt, mint Jézusnak. Hantai Simon barátom unokatestvérével, Bunth Jánossal gyalogoltunk ki Pesthidegkútra. Ott volt a tábor, eb-

ben a kis völgyességben, szögesdróttal bekerítve. Állt ott egy kis ház, amolyan irodaféle. Kijött ebből a házból egy fiú sírva, Péterfi Öcsinek hívták. Ő járt egyetlenként közülünk gimnáziumba. Megkérdeztük tőle, miért sír. Mert még lista sem készült rólunk, besorozattakról – mondta. Mintha az a nálunk hatalmasabb erő, amely felettünk vagy bennünk van, érintett volna meg ekkor! Innen mindenképpen meg kell szökni, adódott hirtelen az ötlet. Szóval nem volt olyan lista rólunk, amelynek alapján később megtalálhattak volna minket. Volt nálunk egy hátizsáknyi alma – Bunth János barátoméknak egy szép almáskertjük volt – nekiálltunk almát enni és tanakodni, hogyan tovább. A kapuban egy katona állt szuronyos puskával a vállán, mi a közelben ettük az almát. A kapun túl a villamosíneknél egy menet-század állt harminc-, negyven-, ötvenéves férfiakból. Egyszer csak – és ez megint egy isteni érintés volt! – nem tudni, miért, de a katona elfordult. Elfordult és csak nézett a hegy felé. Az ajtó nem volt bezárva, úgyhogy mi gyorsan ki tudtunk csusszanni rajta. S kint voltunk a menetszázad férfisorfalánál! Én mindig kis növésű voltam, János sem volt magas, úgyhogy eltűnhettünk az előttünk közben csendben megnyíló menetszázadban, bekerülve a férfiak közé. Kint voltunk a táborból. A villamossal elmentünk a mostani Moszkva térig, majd átszállva – papírok nélkül – a mostani Móricz Zsigmond körtérig, ami akkor Horthy Miklósról volt elnevezve. A Feneketlen-tónál elkezdtek szólni vijjogva a szirénák. Légiriadó volt. Mindenki megijed és ugrált le a villamosról. Az a két nyilas kölyök is, akik éppen elkezdték az utasokat igazoltatni. A legmodernebb német fegyverekkel voltak felszerel-

ve. Mindenki a körtér felé kezdett futni. Mellénk ért egy férfi, s megszólított minket, hogy srácok, hova futtok, hova kell mennetek. Nem tudtuk, hogy megbízhatunk-e benne, azt mondtuk, hogy a budaörsi repülőtér-

Tizenhat évesen

re. Azt mondja, akkor fussunk együtt, én is oda vagyok beosztva. A hátizsákomban volt két könyv, az egyik Kantnak *A tiszta ész kritikája*, a másik meg Otto Weiningernek *A nem és jellem* című műve volt. Utóbbit még kereskedelmi iskolásként vettem meg, az iskolával szemben volt egy bódé, annak a kirakatában láttam, s minden vágyam az volt, hogy a Weiningert megvegyem egy pengőért. A körtérnél volt egy nagyon szép kis antikvárium, oda bementünk. Volt nálam pénz, nem tudom, hogyan, de anyám ebben a szegény világban mindig gyűrt a tenyerembe pénzt, ekkor valahogy száz pengőt. Hogy miből, azt nem tudom. És ebben a teljes rendtelenségben, zürzavarban, megvettem Tóth Árpád *Örök virágok* című műfordításkötetét és Oscar Wilde meséit. Majd gyalog kimentünk a Bia felé

menő országútra, ahol jött egy német teherautó, amelyen német munkások ültek. Megálltak. *Auf!* – szóltak ki. Fölmásztunk a platóra, voltunk vagy negyvenen. A Bia és Torbágy közti viaduktján kopogtunk a tetőn a sofőrnek, hogy álljon meg. Kiszálltunk, délután volt már, köd és eső. Jánosék háza viszonylag közel esett, de nem mertünk még bemenni a faluba, megvártuk az estét. Elbújtunk az egyik kukoricaföldön, és ott vártuk ki az éjfélt, csak aztán mentünk haza. A szülők persze elkezdtek sírni, hogy mi lesz ebből. Egy hónapig a kéményben ültem, ugyanis akkor apám beépített a kéménybe. Nappal voltam ott, mert akkor mindig jöttek a csendőrök. No, nem engem kerestek, hanem apámhoz jöttek fényképnegatívért, ő ugyanis egy olyan helyen dolgozott akkor, ahol Agfa-filmeket gyártottak. Csak éjjel jöttem ki onnan, így menekültem meg.

Megkaptam aztán az utolsó kenetet is, amikor a szovjet hadsereg bejött a faluba. A katonák állatokat tereltek magukkal, mindenfélét. Szamártól a kecskéig. A falu főutcáján volt egy bolt, annak udvarára tereltek be az állatokat. Az aljegyzőtől, Karikótól kérdezték, kik őrizhetik a jószágot. Akkor kijelölték az őrzésre Hantai Simon barátomat, egy Mani nevű cigányt és engem. Volt mellettünk még három orosz katona. Mérhetetlenül sok sebesült állat volt, anynyi sebet én még nem kötöztem. Ápoltuk őket, de mindig bűdös volt a kezünk az ürüléktől, úgyhogy Simonnal állandóan mosakodtunk. Egyik alkalommal az egyik orosz katona akaratlanul rám öntött egy vödör vizet. Megmosdott, kiállt az ajtóba és kilódította a vödörrel a vizet, csak éppen engem talált el. Mellhártyagyulladás kaptam, másnapra elvesztettem az eszméletemet, de ezek a katonák nem

hitték el, hogy megbetegedtem. Amikor elájultam, vittek haza kétlovas hintóval, ahogy a versben megírtam. Nagyon beteg lettem, apám keresett orvost, de csak egy sarlatánt talált Torbágyon, aki ott volt a háborúban a hadsereggel. Csak annyit mondott, hogy ez a gyerek lázas. Tizenhat és fél éves voltam, feküdtem az ágyban. Két vagy három orosz katona volt elszállásolva hozzánk, ott sündörögtek a házban. Az uraságnak mögöttünk volt a nagyraktára, tele élelmiszerekkel. Hoztak onnan egy láda pezsgőt, s azt mondták, igyak pezsgőt, az majd csillapítja a lázat. Anyám nyújtogatta nekem a pezsgőt, amelytől persze még rosszabbul lettem. Már majdnem a szívemet érte a mellkasomban a víz, amikor találtak egy igazi orvost, aki öt liter vizet csapolt ki belőlem. Tulajdonképpen haldokoltam, de meg kell, hogy valljam, ilyen körülmények között nem is volt olyan rossz! Valamilyen barna mocsár vett körül, feküdtem az ágyban, nem fájt semmi. Az, hogy meg is halhatok, meg sem fordult a fejemben, csak arra emlékszem, hogy ült a szobában öt öregasszony, Engler János barátom – az a fiú, akinek az első versemet megmutattam – pedig az ágyam szélén. Az ágy mellett meg égett vagy tíz gyer-tya. Aztán megjelent négy ministráns és a pap, majd megkentek. Ez májusban történt. Megint Isten ujja kellett, hogy megérintsen, mert novemberben már jártam vonattal Pestre iskolába. Szörnyű állapotok között, a lépcsőn lógtunk vagy harmincan a vonatból. Mindenképpen be kellett jár-nunk, öcsémnek is már, mert anyám nem tűrte, hogy egy napot is hiányozzunk. A vonat hatkor indult, mindennap ötkor keltünk. Mí a falu szélén laktunk, a Tópart utca 2-ben, és onnan három kilométerre volta az állomás. Nem volt járda, csak a kerí-

tés mellett egy út, úgyhogy mindig sárosak és piszkosak voltunk. Az iskolában pedig semmiféle cipőpucolási lehetőség nem volt. Mindig kisebbrendűségi érzése volt az embernek. Étkeztetés sem volt, így mindig szilvalekváros kenyeret vittem ma-

Erzsike és Kati lánya (1952)

gammal olyan zacskóban, amelyben valamikor mákot vett Mama, úgyhogy mákos volt az is. Érettségi után aztán egy rövid egyetemi időszak után, 1946-ban gyári munkás lettem. Egy francia–magyar pamutipari céghez kerültem, ahol a fél falu dolgozott, és ahol anyám testvére, Antal volt valami munkavezető-féle. Ő vitte be a többieket, így engem is. Apám haldoklott ugyanis, és munka után kellett nézmem, ezért hagytam abba az egyetemem. Később aztán a kollégiumba kerültem.

– *Édesapád nem sokkal később meg is halt, ugye?*

– Igen, 1950 februárjában. Az *Apám* című versben írtam le azt a sort, hogy *Hej, te a halált megsejtő / tulajdonság változása!* E verssor mö-

gött egy történet áll. Az első kötetem megjelent, s már nő ember voltam. Apám tüdővészben szenvedett és betegségyen volt. Otthon a ház előtt a verandának a tetőrésze alatt, a barackfa mellett feküdt az ágyon. A verandát a házra anyám építtette, mert ez volt a vágya. Piros palatető meg veranda! Apám köhögött, időnként lement a pincébe egy pléhbögrével, s hozott magának bort. A tenyerében melengette, és lassan megitta. Akkor már nem volt köztük veszekedés. Én meg azt gondoltam, hogy odaadom neki olvasni Móricz Rózsa Sándorát, pedig ő sohasem olvasott.

– *És elolvasta?*

– El. Elejétől a végéig. Utána azt mondtam, na hát akkor adok neki egy még vastagabbat, és odaadtam neki Thomas Mann *József és testvérei* című regényét. Azt is elolvasta. Megértettem, hogy rövidesen meg fog halni, annyira megváltozott.

– *Ekkoriban jelent meg első köteted. Említetted, hogy korán ismerkedtél meg írókkal, költőkkel, Kikkel kerültél kapcsolatba először?*

– Tényleg hamar találkoztam mindenkivel. Először Móricz Zsigmondal. Persze ez nem jelentett semmilyen ismeretséget, kollegialitást, hiszen érdeklődő gyerekként éltem át mindezt. 1941-ben volt egy nemzetközi vásár Budapesten, a Népligetben. Erre elmentem, anyám adott nekem – honnan, honnan nem – tíz pengőt. A vásár közepén a pavilonok mellett volt egy lelőtt vadászpülögékből álló hegy. Egy hatalmas repülőgép-kúp nehéz amerikai meg angol bombázók, Spitfire-ek, német Messerschmidtek, orosz repülőgépek roncsaiból. A hegy tetején egy orosz repülőgép farokrésze állt, amelyen még látható volt egy hatalmas vörös csillag. Hogy ki csinálta és rakta össze, és hogy nem vették ezt a csillagot

észre, azt nem tudom. Ennek a roncs-hegynek az egyik oldalán állt a náci német pavilon horogkeresztes lobo-góval, a másikon pedig a szovjet, vörös csillaggal, zászlóval. A vásáron iszonyú embertömeg. Mind a két félnek volt valami közönségcsalogatója.

A németek egy a szívzörejt kihangsúlyzó szerkezetet hoztak, s óriási sor kígyózott előtte, hogy mindenki meghallgathassa saját szívhangját. A szovjetek meg nagyon olcsón vásznat árultak, ágyneműhöz, gondolom, férfiak-nők vitték magukkal kötegekkel a hónap alatt. A két nagy pavilon közelében volt Püski Sándor sátra. Ebből később legenda lett, mert Ilus, Sanyi bácsi felesége azt mondta mindenütt, már akkor tudtuk, hogy Feri zseni. Nem igaz, mindegy, ezt is megírtam már. Tehát ott állt a sátor, alatta egy faasztal, középen ült Móricz, mellette Németh László, Püski Sándor és Ilus. Az Athenaeum akkor piros vászonkötésben sorozatot adott ki Móricz műveiből. Odamentem az asztal-

hoz és megálltam, mint egy kis hülye. Móricz meg idegesen azt mondta, hogy kisfiam, akarsz venni könyvet? Az volt a furcsa ebben – visszaemlékezve most –, hogy ennek a kis tömzsi embernek olyan vékony hangja volt, mint egy verébnék. Én meg mondtam, hogy nem. Szívesen vettem volna, de én borvizet akartam venni. Erdélyből hozták, és azt hittem, hogy ez olyan boros víz, amelyet a szőlőbe kivittünk a Mamával a kapáláshoz, a csigert fölvezerve, hogy oltsa a szomjunkat.

Szintén ilyen furcsa körülmények között ismerkedtem meg Weöres Sándorral, akit manapság mintha elfelejtettek volna. 1946 nyarán talál-

koztam vele az Üllői út elején, a Móricz Zsigmond könyvesboltban, amelyet Móricz vett a lányainak meg Csibének. Akkoriban olvastam, már nem tudom, hol, hogy megjelent Weöres Sándor *Elizium* című kötete. Elmentem ide és kértem egy kötetet. Kifi-

Erzsikével 1952-ben

zettem és megkérdeztem, nem tetszik tudni, hogy lehetne találkozni Weöres Sándor úrral? A bolt ajtaján olyan csengettyű volt, mint a falusi boltokban. Csöngött a csengettyű, és azt mondta valamelyik lány, Virág vagy Csibe, hogy itt van Sanyika, most jött be! És belépett egy kicsi ember, ez volt Weöres Sanyi. Rögtön azt mondta, szervusz, gyere, elviszlek magammal! Elindultunk az Üllői út elejétől az Amerikai útig gyalog. Ott volt egy romos villa. Végig azon vitatkoztunk, hogy Petőfi nagy költő-e vagy sem. Én azt mondtam, nagy költő, ő azt mondta, hogy nem. Beamentünk a villa romos udvarára. Én addig három dolgot nem láttam éle-

temben: telefont, női fürdőruhát és kőszínházat. Az udvaron állt három vagy négy rendkívül gusztyus nő fekete fürdőruhában és ugyanannyi férfi fürdőgatyában. Mindannyian mákos téstát ettek egy nagy vájdlingból. Azt mondta Sanyi, hogy gyere-

kek, hoztam egy nagy költőt! Semmit sem olvasott még tőlem, hát hogy olvasott volna! Én majdnem a föld alá süllyedtem. Nagyon nehezen megszólaló és beszélő, szorongásos fiú voltam. Harmincéves koromig nem tudtam közönség előtt megszólalni, aztán elhatároztam, hogy ha beleszakadok, akkor is képes leszek rá. Most már tudok. Mindegy. Erre azt mondták, hogy akkor olvassak föl a verseimből. Bán Imre irodalomtörténész és felesége, Mezei Árpád, a kultúrtörténész, Hamvas Béla és felesége, Kemény Katalin alkották ezt a társaságot. Én is kaptam egy nagy tányér mákos téstát, majd Mezei a hóna alá fogott és föl vitt a romos erkélyre, ahol elke-

dett nekem a rózsaszínű angyalokról és Stefan Georgérol beszélni.

– A háború után induló nemzedéket nevezték a fényes szelek nemzedékének. Hogyan élted meg ezt az időszakot?

– Ezt az elnevezést később találták ki, Jankovich Ferenc írt egy dalt, amelynek ez volt a kezdősora, de ez egy utólagosan megalkotott címke. A kollégiumok, mikor én bekerültem, már szakosodtak. A József Attila-kollégium volt például az irodalmároké, a Thököly-úton lévő Horváth Árpád-kollégium tartozott a színészekhez, tehát mindegyik szakiránynak megvolt a maga kollégiuma. Ez az időszak nekem maga volt a szabadság. 1948-ban

a kollégiumban lett tiszta szállásom. Az emeleten voltak a lányok, nem sokan, körülbelül tízen lehetek, mi, fiúk meg lent vagy negyvenen-ötvenen. Ott volt Nagy Laci, Simon Pista, hogy egy-két nevet is említsek. Nem is tudom, azt hiszem Lacival kerültem én egy szobába, mert ő először a Dési-Huber-kollégiumban volt, hiszen nem költő akart lenni eredetileg, hanem festő. Ehhez a szabadságérzéshez hozzátartozott az is, hogy megszűnt egy feudális jellegű világ – ami nem azonos a kapitalista világgal – s megszűnésének felszabadító hatása volt. Mellesleg, ami nálunk most van, az új kapitalizmus, méghozzá annak egy barbár, nyereszkedő változata. Franciaországban is kapitalizmus van, de annak egy demokratizált formája már, ahhoz kellett, ugye, a francia forradalom. Visszatérve, a kollégiumok vezetősége, amelynek tagjai két évvel lehetek idősebbek nálunk, mérhetetlenül tisztelte a művészeket. Elég nagy szabadsággal járt ez a mi számunkra, sok mindent megtehettünk. Például bemehettünk a lányok szobájába, ami nem jelentett mást, minthogy az ágy szélén ülve el lehetett beszélgetni, s közben el lehetett szívni egy cigarettát. Sok minden tehát nem volt érvényes ránk, Nagy Lacinak azért sem, mert az egyik lába béna volt. Emlékszem valamiféle tartót csinált magának iszkázi sínéből, nyeregéből – negyven kiló volt. Előfordult, hogy ketten, s volt amikor öten, nyolcan laktunk egy szobában. Volt fekvőhelyem tehát s ennivalóm, és akkoriban már meg-megjelent egy-egy versünk, amiért kaptunk tiszteletdíjat. A rádióban is elhangzott valamelyikünk költeménye, amiért szintúgy járt pénz.

Ezeknek az éveknek az említett szabadságérzés mellett volt egy másik jellemzője, egy sokasodási vágy. Ezt nem nemi értelemben kell felfogni, hanem inkább a magunk életének megosztása, meghosszabbítása vágyaként. Igen hamar megnősült, illet-

ve férjhez ment mindenki innen. Ezek a házasságok nagyrészt tartósak lettek, azt nem tudom, hogy jók-e vagy sem, de egy erős újjáéledési vágy munkált bennünk, s ez más kollégiumok lakóira éppúgy igaz volt. Nekem nagyon jó barátom volt például Sós Imre, s ez a vágy benne éppúgy megvolt. A kollégium adott valami biztonságot, ameddig nem jött a rigorózus-ság, tehát amíg rá nem szabadult, rá nem szivárgott a kollégiumi elképzelésre a rákosizmus. Addig valami inzulati viharserűség jellemezte ezt az állapotot, kicsit olyan volt – no, nem tettelesen és ideológiailag – mint a kínai kulturális forradalom.

– *Volt-e közöttetek valamiféle társadalmi elkötelezettség, valamiféle közös politikai meggyőződés?*

– Csak annyi, hogy mindenki baloldali volt, de nem merem azt mondani, hogy mindenki kommunista, mert azt nem tudom. Én az voltam. A háború utáni első választásokat nálunk Bián a kisgazdapárt nyerte meg, a második nagy nyertes a szociáldemokrata párt volt. A kommunista párt a sváb munkásemberekből állt, lehetek vagy tízen-tizenketten, oda léptem be 1946-ban. 1956-ig voltam párttag, de soha föl nem szólaltam, semmit nem csináltam, meghallgattam az üléseket, és mérhetetlenül sokat tanultam. Az ott hallottakat persze elmondtam másoknak, hogy most ez volt, most az volt. Akkor még az úgynevezett népi mozgalom és a háború utáni vesztes baloldaliság össze volt keveredve, amiért aztán a párt nagyon féltékeny lett, ezért is szüntették meg, számolták föl később a kollégiumokat. Attól tartottak, hogy önálló politikai erővé válnak. Voltak persze formális megnyilvánulásai az együttlakásnak, a közös tornától a közös éneklésig. Aztán ott voltak ezek az úgynevezett kritikakritika órák, amikor már kezdett megváltozni a légkör. Mindenkinek meg kellett jelennie estefelé, és másnap reggel ötkor lehetett csak elmen-

ni, olyan sokáig tartottak néha. Az emberek nagyon komiszak tudtak lenni, ha valakit kipécézték, akkor nekiestek, mint a rágcsáló bogarak. Velem ez szerencsére nem történt meg, másokkal igen.

– *1949-ben jelent meg első versesköteted, amelynek többek közt Schöpflin Aladár is lektora volt, 1951-ben pedig már Kossuth-díjat kaptál. Szédületes gyorsaság, ami – ismerve a kort – gyanút is kelthet a kívülállóban. Hogyan látod életednek ezt a szakaszát?*

– Valóban, nagyon gyorsan történt minden velem, hirtelen. Tizenhét éves koromban még gyári munkás voltam, húszévesen pedig belekerültem mindenek a közepébe. Sokan tényleg úgy vettek engem, mint egy királyfit. Nem tréfából mondom, és nem is dicsekszem. Ennek kapcsán azért el kell, hogy mondjak valamit, és ezzel visszautalnék a kollégiumi évek esetleges társadalmi-politikai elkötelezettségét firtató kérdésedhez. 1950-ben József Attila-díjat kaptam *A Sántha családért*. Én akkoriban, gyerekként, őszintén hittem abban, hogy a lírával segíteni lehet ennek a szegény, nyomorult országnak. Hogy mi a paraszti nyomorúság, és mi a kiszolgáltatottság, azt átéltem, láttam. Bár meg kell, hogy mondjam, a szegénység teljesen természetes valóság volt számunkra. Nem irigykedtem, hogy a másoknak jobb ruhája van, vagy hogy vajaj kenyeret visz téliszalámival az iskolába, mint Wilinger Laci, én meg csak szilvalekváros kenyeret. Az akkori hit olyan volt, mint a tündérálom, most már annak tartom. Képtelenségnek, amit az indított el, hogy a földosztáskor rengeteg szegényparaszt, napszámos kapott egy-két hold földet. De minek? Nem volt mivel földszántaniuk. Se lovuk, se traktoruk. A Kossuth-díjat is nagyon korán kaptam, huszonkét évesen. Ez egy furcsa dolog volt, és el is mondtam korábban egy televíziós interjúban. Nem Ráko-

si állhatott e mögött, hanem Révai, aki egy okos ember volt. Rám adták ezt a díjat, mint egy páncélruhát, nem lehetett átharapni, belezártak. A díjazással automatikusan együtt járt egy csomó dolog. Például az, hogy rögtön tagja lettem az Írószövetség elnökségének. Ez volt a protokoll. De ennek az is a következménye volt, hogy ha például megjelent valami a hatalom szerint oda nem való, teszem azt, az Irodalmi Újságban, akkor azonnal beidéztek az elnökséget. Egészen 1956-ig az volt a mániájuk – a kádári időszakban ez már nem így volt –, hogy mindenről az írók tehetnek. Így ismertem meg őket, Rákosiékat, az egész bandát. Berendelték az embert és ordítottak vele, meg mindenfélét számon kértek tőle.

– *Magával Rákosival találkozta?*

– Igen. Először, a Kossuth-díj miatt, ugye. Egyszer meg a feleségem, Erzsike miatt. Akkoriban apósom börtönben volt, kilenc évet kapott, mert kuláknak nyilvánították. Erzsi hazament az édesanyjához. Egyik nap megjelent a rendőrség, és negyvenezer forint adót követelt tőlük. Ott volt anyósom, Erzsike, meg a lányom, Kati, semmijük nem volt. A rendőrök úgy mentek el, hogy még a pólyát is levették a gyerekről. Erzsi november végén mezítláb, hálóingben, sárban elrohant a rendőrségre, és elkezdett ordítani és sikoltozni. Akkor kapta az első rohamot, ugye, ott fordulhatott át a feje, szegénynek. Anyósom táviratozott, hogy mi történt, azt üzentem, jöjjenek haza azonnal. Egy hét múlva telefonálnak Rákosi titkárságáról, hogy menjek be Rákosihoz. Ott ült előttem gyönyörű barna angolszövet ruhában, magas szárú, fűzős, barna cipőben az íróasztalnál. „Foglaljon helyet – mondta furcsa, akcentusos hangján –, az ön feleségét Márianosztrára, a börtönbe visszük.” Erre csak annyit válaszoltam, s nem hősködésből, hogy akkor én átmászom utána a márianosztrai

kerítésen. Erre ez az ember a cipőjét nézve azt mondta: „Na, na, na! Visszontlátásra!” Nem vitték el a feleségemet, nyilván megvédhette a díj is.

Egyszer a poznańi fölkelés idején behívtak minket, és egy – ha jól emlékszem – Ács nevezetű ember akart beszélni velünk. Ott ült mindenki bevezelve – már bocsánat a kifejezésért –, Veres Péter, Szabó Pál, stb. Akkor bejött az illető, és azt mondta: „Elvtársak, csak annyit akarok közölni, hogy tegnap este Poznańban repülőgépről *löttünk* a tömegre. Visszontlátásra!” Vagy egyszer berendelték minket a pártközpontba, ami az Akadémia utcában volt, Farkas Mihály dolgozószobájába. Már nem tudom, miért. Mindig számon kértek, követeltek, kioktattak. Már ott ült mindenki, Szabó Pál, Veres Péter, Simon Pista stb. Az asztal, amit körülültünk, üvegből volt. Nyilván, hogy lehessen mindent látni, talán nehogy valaki revolvert rántson. A másik oldalon Rákosi, Farkas és Rákosi titkára, Simó Jenő, aki a jelenlévőkről készített egy névsort. Farkas, aki nagyon pici ember volt, úgy pózolt, mint Sztálin. Bedugta a kezét a kabátjába. Csakhogy Sztálin ezt azért tette, mert kacskas volt a keze. Akkor láttam, mi a nagyzási mánia. Farkas szomjas lett, és egy hatalmas üvegből spriccelte magának az ugyancsak óriási poharába a szódavizet. Én az asztal végén ültem, mellettem Simon Pista. Ha valaki nem szólt, akkor Rákosi megnézte a névsort és ordított – „Na, maga, Benjámin, miért nem szól? Most aztán nem jár a pofája? Na, Péter, te mért nem szólsz? Most aztán hallgatsz, mint szar a fűben!” Mindenkinek mondott valamit. Rettenetesen izgultam, hogy mikor ér az ujjam hozzám. Idegességemben mérhetetlenül kellett vizelnem. Gondoltam, fölállok és kimegyek, lesz, ami lesz. Ebben a vér-fagyasztó balta-állapotban. Kimentem. Kint állt vagy öt nagy darab testőr. Hallgatták a lehallgató készüléket,

s magnetofonra vették, ami folyt belőle. Kérdeztem, hogy merre van a toalett? Csak mutogattak, merre. Dolgom végeztével mentem vissza, az ajtó előtt már senki sem volt, csak a titkárnő gépelt. Visszaültem, Farkas éppen hozzám ért, és azt mondta: „És az elvtárs kicsoda?” Nem ismert meg. Annak idején megpróbáltam fölkeszűlni ezekre a vegzálásokra, és kidolgoztam egy belső választ. Tudod, akkor írtam *A tékozló országot*, és azt írtam a versben, hogy Dózsának kicsi, alacsony lova volt. Mondtam magamban, bárki bármit kérdez tőlem, én elkezdek Dózsa lováról beszélni. Ezen a fél baráti köröm nem is nevette, hanem röhögött. Azt mondtam volna, hogy alacsony volt, ilyen volt a csüdje, olyan a melle, ilyen a feje, stb. Nem került rá sor.

– *Ekkoriban rendezték Bécsben a második békekongresszust. Mint fiatal Kossuth-díjas költő te is kint jártál.*

– Igen, 1952-ben ülök a Szépirodalmi Kiadóban, ahova úgy kerültem, hogy 1950-ben megállított az utcán Illés Endre és Vas István. Addig volt állásom, az Írószövetség ifjúsági lektorátusán, ahol Tamási Lajossal dolgoztunk Földeák János vezetésével, aki nagyon derék ember volt. Földeák pesterzsébeti volt, meg Lajos is, hát odavette magához. Fű-fa küldte be a kéziratait, és azokat kellett elolvasni és megítélni. De aztán ezt a lektorátust megszüntették. Tehát megállít az utcán Bandi meg Pista, és kérdezték tőlem, mit akarok csinálni. Azt mondták, két dolgot tehetek. Vagy fordítok, vagy elmegeyek hozzájuk dolgozni a Szépirodalmi Kiadóhoz, amely akkor alakult. Elmondtam nekik, hogy a műfordításhoz nincs ingerem, mert attól tartottam, hogy elszívja azt a nyelvi izgalmat, majdani lehetőséget, amiből lett aztán később a líráim. Így kerültem a kiadóba, amely akkor az Alkotmány utcában volt, aztán később a New York-palotában működött. Az én

munkaszerződésemet az a Losonczy Géza írta alá, aki akkor egy pár napig ott még igazgató volt. 1500 forintos munkadíjjal vettek föl. Illés, ugye, a Révai Könyvkiadónak volt az irodalmi vezetője, de visszaminősítették, és a Szépirodalomban műszaki igazgató volt. Tehát ülök a kiadóban, amikor egyszer csak csöng a telefon. Ez 1952-ben történt. Bemutatkozott, X.Y. százados vagy őrnagy az Andrássy út 60-ból. „Ön holnap reggel bejön hozzánk” – mondta. „Igen – mondom – és minek?” „Ön Bécsbe fog utazni a béke-világkongresszusra. Hozzon magával önéletrajzot meg két fényképet!” Így jutottam ki Bécsbe, a második béke-világkongresszusra. Azért sajnálom, hogy nem az elsőre, mert azon ott volt Dylan Thomas, akinek nagyon szerettem a verseit. Nagy tanulságokkal járt ez az út is, mint sok minden más is, ha az ember használja az eszét és nyitott szemmel jár. Akkor még négyes megszállás alatt volt Bécs, szovjet, francia, angol és amerikai övezetekre volt osztva, a határokat táblák jelölték. Mindig annak az országnak volt fönn a zászlaja a Burg tején, amelyik éppen a napi szolgálatos volt. Ha az oroszok voltak a szolgálatosok, akkor a többi nemzet katonái megverték az orosz katonákat, és így tovább, vetésforgószerűen. Magyarországról vagy hatvanan mentünk ki, kísérorok Lukács György, Andics Erzsébet és Benke Valéria volt. A vonaton hálótársaként Puskás Öcsi került mellém, aranyos, melegszívű, kispesti sváb fiú, belügyi őrnagy rangban. A kongresszus üléseit a Konzerthausban tartották, de csak a kelet-európaiak ültek az ülésteremben, az egész értelmiség a büfében beszélgetett. Itt ismertem össze Lukács Sartre-ral, Beauvoir-ral, Aragonnal és Sosztakoviccsal.

– *Hogyan viselkedett a csoport „vezetése”?*

– Mondtam kint Benkének, hogy meg akarom nézni a múzeumokat. Mert akkor már nyitva voltak, és cso-

dálatos dolgokat őriznek a bécsi múzeumok. Elkezdett velem ordítani – közben a Szabad Európa Rádió állandóan hangfelvételt készített rólunk –, hogy szó sincs róla, maga nem megy kiállításra, maga nem azért jött Bécsbe, maga elmegy a Konzerthausba, maga beszámol, stb. Nem mondom, hogy mit gondoltam, amikor elhangzott ez a tiráda. Mindenki sokkoltnan ült ott. Kint ezek a nyugatosok meg röhögtek. Lukács odajön, és azt mondja, hogy édes fiam, oda mész, ahova akarsz! S ezt nyilván megmondta Benkének meg Andicsnak is, mert én azontúl oda mentem, ahova akartam. Megnéztem az összes múzeumot. Akkor láttam először Brueghelt, Rubenst, Leonardót. Egyszer mentem a Kärtner Strassén, s láttam egy könyvesboltot. Az ablak betörve, félig beüvegezve. Két könyv volt a kirakatban, és bizony Isten mindkettőt megvettem volna, ha lett volna pénzem. Az egyik egy nagy osztrák költő, Joseph Weinheber összes verseinek kötete volt. Úgy tudom, hogy csak Szabó Lőrinc fordított tőle, mert közel azonos világnézetűek voltak. Weinheber úgy félt a szovjetektől, hogy amikor azok Bécs alá értek, akkor öngyilkos lett. És nem sokkal ezután kiadták az összes verseit. A másik könyv fényképpel volt kitéve a kirakatba. Miklós Horthy: *Ein Leben für Ungarn*. Azt is megvettem volna! Pénzem viszont nem volt. Láttam egy nagyon szép kis, sárga, cipzáras bundacsizmát. Erzsikének fázós volt a lába. Négyszáz schillingbe került. Öcsitől kértem pénzt, mondtam neki, meg akarom Erzsikének venni ezt a csizmát. Oda is adta, meg is vettem, később apránként, részletekben visszafizettem neki. Visszafelé félttem, hogy a határon elveszik. Puskás Öcsi azt mondta, költőkém, Francikám, meg vagy ijedve, hogy elvesznek tőled valamit, ha velem együtt vagy? És tényleg. A határon még az osztrák határőrt sem en-

gedte be a fülkébe. Világhírű volt, megtehetete.

– *Volt-e valami következménye ittthon a kint történeteknek?*

– Igen, mert még Bécsben, a kongresszuson odajött hozzám egy belga fiú, aki a stencilezett egyetemi újságjait akarta megmutatni. Nem tudtam franciául, hívtam egy tolmácsnót. Ez az egyetemista megkérdezte tőlem, voltam-e Párizsban. Mondtam neki, hogy nem, de nagyon szeretnék. Miután hazajöttünk, két hét múlva idézést kaptam az Írószövetség pártszervezetébe. Ott ültek velem szemben vagy tízen. Középen Máté György újságíró, az Írószövetség titkára, mellette pedig Illés Béla, aki egyébként olyan volt, mint a megtestesült k. u. k. Nagybeszédű, raccsoló, lódító, fecsegő valaki. Nem tudom, hogyan élte túl a szovjet emigrációt. Bemegyek, leültem, nekem a gatyám is vizes volt az idegességtől. Feleségem, Erzsike elmeógyógyintézetben, az apja meg börtönben, nem tudtam, mi lesz. Oda szólt nekem Máté: „Úgy hallom, Juhász elvtárs, hogy ön szereti az imperialistákat.” Hallgattam. Aztán: „Azt mondják, Juhász elvtárs, maga szeretne Párizsba menni.” Mondom: „Igen.” S ment tovább a végzálás, s mikor ez a kínzás már elviselhetetlen volt, akkor Illés Béla kivette kis görbe pipáját a szájából és azt mondta: „Ó, fiam! Az a Páhizs! De szívesen elmennék én abba a Páhizsba!” Abban a percben megváltozott minden, s azok, akik addig kint padra voltak, most hogylétem és az út felől kezdtek érdeklődni. Ilyeneket éltem át fiatalon, mondom, minden ilyen összekevert, kusza, verdächtigt volt.

1960-ban a British Council meghívott néhány magyar író Londonba. Itthon először nem akartak az utazásba beleegyezni, majd később beleegyeztek, de azzal a feltétellel, hogy csoportosan megyünk, és Köpeczi Béla lesz a csoport vezetője. Tamási Áron, Ottlik Géza, Kardos Tibor és én

alkottuk a csoportot. Ki is mentünk. Amikor kiértünk Londonba, nagy köd volt, az angol újságok meg nagy vörös betűkkel írták, hogy megjöttek a vörösök. Áron vett magának Londonba érve egy hatalmas szalmakalapot, amelyet mindig föltolt a homlokára, és vagy húsz szivart. Otthonról meg egy demizson bort hozott magával, tíz litert. Én is vittem magammal ennivalót, véreshurkát, májashurkát, bejglit stb., amit Hantai Simon mamája, Anna néni küldött ki velem, hogy a fiának adjam majd át. Még itthonról megírtam Simonnak – és érdekes módon a levelet elvitte a posta –, hogy megyek Londonba és visszafelé Párizsban ki fogok szállni. Londonban egy kis szállodában laktunk a Lancaster Gate-en, három hétig voltunk kint, Simon válaszevele végül is megtalált. Miután megérkeztünk, kipakoltunk és lementünk a hallba meginni egy kávé. Köpeczi fölállt és azt mondta, barátaim vagy uraim, közlöm veletek, hogy nekem mindennap be kell mennem a londoni magyar követségre és jelentenem, hogy mit csináltok. Nekem egy kérésem van, hogy Aczél Tamással ne találkozzatok. Három hét alatt az angolok sokféle programot rendeztek nekünk, de ezt nem részletezem. Tolmácsunk egy Mr. Redford nevű ember volt, egy öregúr pipával, úgy nézett ki, mint Maigret felügyelő. Kiderült, hogy húsz évig volt Budapesten kultúrattasé az angol követségen, úgyhogy úgy beszélt magyarul, mint mi. Ráadásul a felesége kolozsvári asszony volt. Három hét elteltével jöttünk Párizson keresztül hazafelé. A párizsi Magyar Intézetbe szerveztek egy irodalmi estet meg egy fogadást a francia íróknak, ahol nekünk kellett fölolvadni magyarul. És utána fél tízkor indult haza a Mozart-expressz Budapestre. Csak

átutazó vízumunk volt, a franciák nem adták meg nekünk a vízumot, mert korábban a magyar állam meg Sauvagot lányának nem adta meg. Áronnal azért kimentünk a városba egy kicsit sétálni. Először voltam életben Párizsban, ekkor láttam először a Notre Dame-ot. Tornyának te

Édesanyjával a kertben 1983 körül

tején ott volt a Hold, mint pont az i betűn Musset versében. Fog a fene hazamenni, gondoltam magamban. Azt mondtam Áronnak: „Te, én nem megyek haza.” Feltolta a szalmakalapját, amit még az ágyban sem vett le, és azt mondta, „Fiam, Ferikém nem mész haza?” „Én nem.” „Én se, Ferikém” – mondta Áron. De ezt közölni kellett a többiekkel is. Ottlik és Kardos is azt mondták, hogy ők sem mennek haza. Odamegyünk Köpeczihez, akinek olyan felpörgött szélű bársony kalapja volt, s csak nála volt pénz. „Te, Béla – mondom. – Mi úgy döntöttünk, hogy nem megyünk haza.” Félretolta a kalapját, mint Áron: „Mit gondolsz, Ferikém, én haza akarok menni?” Éjjel Malraux, aki a kultuszminiszter volt akkor, megadta nekünk a vízumot egy hónapra. Köpeczinek is, akinek először nem akartak adni. Aztán volt díszebéd, minden. Találkoztam Simonnal, vele jártam a várost. Ennek itthon nem lett következménye, s csodálkoztam is, hogy hazajöve senki

egy szót sem szólt amiatt, hogy engedély és vízum nélkül kint maradtunk Párizsban.

– *Menjünk egy kicsit vissza az időben! Milyen emlékeid vannak 1956-ról?*

– Ott voltam a Bem téren, abban a nagy tömegben. Herskó János filmrendező felesége híradófilm volt, és egy kis teherautón forgatott, úgyhogy ha mostanában mutatják, mi volt akkoriban, lehet látni, hogy a barátaimmal ott megyünk a menetben. Nagy Laci jött velünk, de ő nem tudott az egyébként gyorsan haladó tömeggel jönni, úgyhogy rendeltünk egy taxit, s Laci a taxiban lépésben jött mellettünk. A Parlament előtt, az ominózus Nagy Imre-beszédnél is ott voltam.

Lacin kívül még Hajnal Anna jött velünk. Egy férfi állt mellettem viharkabátban, és kérdezte tőlem: „Tetszik, Juhász elvtárs?” Mondtam, igen. Lenéztem a lábára, és láttam rajta az ávh-s tisztai csizmát. Provokátor volt. Már hallottuk, hogy a Rádiónál lőnek. Lacit hazaküldtem, Annuskától is elváltunk. A Honvéd utcában találkoztam Tamási Lajossal. Este fölmentünk hozzá, nála töltöttem az éjszakát, beszélgetve és a rádió hallgatva. Meg telefonáltam ide-oda. Öcsém felesége a Szabad Népnél dolgozott mint újságíró, s mikor hallottam, hogy ég a székház, telefonáltam, hogy azonnal menjen haza. Reggel jöttünk le Lajossal, és egy szovjet teherautót láttunk egy kisebb szakadékba befordulva, halott katonákkal, a földön kitört fogak. Összevesztünk Lajossal a Széna téren, hogy akkor ez most micsoda? Aztán elváltunk. Én azt éreztem kötelességemnek, hogy életben maradjak, nem akartam belekeveredni semmibe. Feleségem már negyedik éve volt az elmeógyógyintézetben. Állandóan vittem kenyeret

neki, mert ott nem volt ennivaló. Én is megéltem azt, hogy löttek rám, amikor sorban álltam a kenyérért. Látnom ekkor Bián volt anyámnál. Az időm nagy részét végül is november 14-ig Ferenczy Béni Jászai Mari téri lakásában töltöttem, ahonnan sok mindent lehetett látni. Azt, hogy mi a hazaárulás, hogy hogyan lövik a szovjetek foszforos lövedékekkel a Nyugatit, hogyan gyullad ki az Országos Levéltár, hogyan mennek el a tankok és jönnek vissza épülettörmelékekkel, gallyakkal és hátsó, tepsi-szerű mélyedéseikben lötyögő vérrel. A lakásból hol levittük a Ferenczy Károly-képeket és a szobrokat a pincébe, hol fölhoztuk. November 14-én láttuk, hogy elcsöndesedik nagyjából minden, akkor mentem haza. Nem tudtam egyértelműen azonosulni az- zal, ami történt, látva azt a nagyon sok rémséget. Volt ebben nagyon sok minden, forradalmi indulat, gyerekek heccelődése, a tömeg hisztériás magatartása, mert azt is láttam, hogyan akasztottak föl egy katonatisztet a lábánál fogva, és hogyan vizelt bele szoknyáját fölemelve egy nő a szájába. Nekem erről egészen más véleményem van, szerintem ez egy megrendezett eseménysor volt. Előtte a Krímben tartottak egy vadászatot, ahol ott volt Gerő, ott volt Hruscsov és a jugoszlávok részéről Ranković. Megbeszélést, hogy ki kell engedni a szelepet, csak hát ez túl jól sikerült, a szelep felrobbant.

– *Lette ezeknek az élményeknek következményük életemben, illetve a költészetemben?*

– Én annyira meg voltam rendülve az egésztől, hogy nem tudtam írni. 1956 nyarán szedték ki az összegyűjtött verseimet, mondom, velem minden korán történt. Éppen október 23-án kaptam meg az első levonatokat. Sokáig ezután nem is jelent meg tőlem semmi. Aztán 1959-ben megpróbáltam megfogalmazni ezeket az élményeket valahogy, de hát akkor

nyíltan nem lehetett szólni. Kerestem egy történelmi analógiát, ami nekem ürügy arra, hogy elmondhassam, mit jelent az, hogy egy idegen hadsereg megszállja az országot, és háború van. A XIX. század végén, XX. század elején élt egy kiváló magyar történész, Márki Sándor. Van egy kétkötetes magyar történelme, s ezt olvasva találtam meg azt a motívumot, amire aztán ráépült ez az éposz, *A halottak királya*. Azt írta le Márki, hogy IV. Béla maradék embereivel, a családdal, a királyi koronával, Szent István koponyájával Trau váráig futott a tatárok elől. Ott kibérelt egy hajót, s bement az Adriai-tenger közepére, majdnem a mostani Rimini magasságában. Ő a hajó mellé egy csónakba ült. A tatárok ide nem tudtak ellőni olajba mártott nyilaikkal. Ott ült három napig. Én ezt azért találtam ilyen transzcendentálisan szépnek, mert fönt volt az ég, lenn volt a halál, a szuicidum-lehetőség, és ott volt Itália, a disszidálás lehetősége. Vagy elmegy, vagy beleugrik, vagy valami történik fönről. 1959 októberében kezdtem el írni, tizenegy és egy negyed versszakot írtam meg, de többet nem tudtam. Akkor kerültem be az ideggyógyintézetbe, nem volt semmi bajom, de én azt hittem, hogy van. Nyíró Gyula professzor kezelte, adott nekem egy külön szobát. Minden reggel bejött, és azt mondta, hogy innen, fiam, nem fognak elvinni. 1970-ben, tizenegy év múlva megint megnéztem ezt a tizenegy versszakot, mint ahogy mindig elővettem őket. *Mi ez a csönd a szívemben?* – úgy kezdődik. Úgy látszik, kellett ez a tizenegy évérés. Leültem, és két hónap alatt megírtam. Ez lett volna az én válaszom erre az egész szituációra.

A második megfogalmazásom a *Krisztus levétele a keresztről* című époszom. Ez úgy született, mint amikor az embernek, mintha a földbe egy magot dognak, belenyomnak a szívébe egy magot, és az vagy elrohad,

vagy kikel. Bejött hozzám az Új Írás szerkesztőségébe Gyárfás Miklós, becsukta a szobám ajtaját, egészen közel jött hozzám és azt mondta: „Feri, írd meg! Írd meg legalább azt a hét napot, azt csak te tudod megírni!” Aztán ivott egy kávé és elment. Ő tehát beledugta a szívembe a magot, s elkezdett bennem valami bizsereggni. Vettem papírost, vettem a tollamat, mert akkor még tollal írtam, s megírtam. Ezt is nagyon rövid idő alatt.

– *Nagy Lászlóval együtt indult a pályátok, s később mégis eltávolodtatok egymástól. Miért alakult ez így?*

– Igen, elromlott a kapcsolatunk. Laci 1946-ban ismertem meg, akkor én még nem laktam Budapesten, hanem bejártam Biáról. Akkoriban az volt a szokás köztünk, fiatalok között, hogy ha valakinek olvastuk egy versét, folyóiratban vagy könyvben, akkor felkerestük egymást. A Valóság című folyóiratban jelent meg Laci két-három verse, egy egészen rövid életrajza, meg egy rajza. Olvastam a verseket, és megkerestem őt. Laci akkor a Dési Huber-kollégium tagja volt, s amikor fölkerestem, éppen ő volt a napos, azaz a portás. Akkor már szakosodtak a kollégiumok. Erzsike, első feleségem még az öskollégiumi korszakból ismerte Lacit, tehát hamarabb, mint én. Később, amikor én is kollégista lettem, a József Attila-kollégiumban folytatódott a barátságunk. Az ottaniakból egy baráti társaság szerveződött.

Annak idején Kuczka Péter, aki a kollégiumban a fiatal művészeket összehozta, szervezett egy antológiát. Kilenc költő szerepelt benne emlékezetem szerint, s mi Lacival a szerzők között voltunk. Hantai Simon barátom metszette és rajzolta fémbe verseinket ebbe az antológiába, amely egyébként nem jelent meg. Amikor Simon a római ösztöndíjat fölhasználva kinn maradt, kivitte magával ezeket a dróttal összekötözött fémlapokat. Aztán egyszer Kati lányom a hatvanas években

Párizsban járt, és Simonéknál (meg Csernus Tiboréknál) lakott, Simon odaadta neki ezt az antológiát és azt mondta neki, hogy jobb, ha apádnál van, mint nálam. Itthon őriztem, nálam volt vagy harminc évig, csináltattam neki egy fadobozt, irtó szép volt. Aztán elkerült tőlem, mert elkezdtek piszkálni, hogy jogi ügy lehet belőle a szerzői jogok miatt, én nem értek ilyenekhez. Egyszer olyan mérges lettem, hogy egy nap fogtam a dobozt, és elvittem Kuczka Péternek, aki akkor már halálos beteg volt. Két nap múlva meghalt, s eladták ezt az antológiát. Nekem ez olyan volt, mintha a szívemből egy szeletet vágta volna le. Úgyis oda került volna, ahol most van, a Petőfi Irodalmi Múzeumba, félreértés ne essék. Csak én úgy őriztem azt, mint egy kincset, nem a személyem miatt, hanem szellemi kincsként. Mindegy.

Visszatérve Lacira, később együtt is laktunk, de már nem kollégistaként. Egyszer írtunk egy kérvényt lakásügyben, ez 1949-ben történt. Laci, Kormos Pista és Gyarmathy Erzsébet – aki idősebb volt nálunk, de közénk tartozott és nem az Újholdba, pedig egész léte az Újhold felé vitte volna. Én akkor párttag voltam – az MSZMP-nek már nem voltam tagja, hanem az MKP-nek s az MDP-nek –, és kitaláltam, hogy írjunk közösen egy kérvényt, amit én majd beviszek a párt lakásügyi osztályára. Magam fogalmaztam, mindenki aláírta, aztán bevittem a Nádor utcába, mert ott volt a lakásügyi osztály. Egyszer jött egy telefon, hogy menjek be. Virágnak hívták azt az embert, akihez mennem kellett. Bementem Virág elvtárshoz, azt mondja, foglaljak helyet. Benyúlt a fiókjába, kihúzott egy kulcsot és azt mondta: „Tessék!” Kérdeztem, mi ez.

„Hát nem lakást kértek?” Így kaptuk meg a Szemlőhegy utca 23-ban a négyszobás, fürdőszobás, kétbalkonos lakást társbérletként. Később megtudtam, hogy ezek valamikor katonatiszti lakások voltak, és amikor a tiszti állomány együtt ment a néme-

Felesége, Kati (2005)

tekkel, üresen maradtak. Friss István lakott előttünk itt, de a feleségének valamiért nem tetszett, s kiköltöztek. Aztán lassan fölbomlott ez a kis társbérleti közösség. Laci ösztöndíjjal Bulgáriába ment, hosszú ideig ott volt. Kormos Pistának a felesége pedig azt mondta egy idő után, hogy ő nem lakik társbérletben, így ők is elmentek. Gyarmathy Erzsébet disszidált Franciaországba, ahol férjhez ment egy francia mérnökhöz. Akkor már csak mi maradtunk ott Erzsikével. Aztán később idegenek jöttek. Aztán mi is eljöttünk.

Lacival való barátságom testvéri, szép barátság volt, ezek után is folytatódott. Csak később kezdődött valami furcsa kettősség. Nem fogom se ma-

gamra, se másra. Akkoriban indult el ez a nemzeti érzületű mozgalom. Olyan vezéralakjai voltak, mint Kiss Ferenc és Czine Mihály. Elindultak a felosztások, hogy ki baloldali, ki nem baloldali, ki magyar, ki nem magyar. Laci ötvenedik születésnapja botrány-

ba is fulladt. Az említett kettősséget úgy értem, hogy ha mi kettesben voltunk Lacival, akkor ez mintha nem is lett volna. Mi, ketten a halála előtt két nappal itt ültünk, pálinkáztunk. Mamát, anyámat nagyon szerette. Laci kedvelte azokat a sváb ételeket, amelyeket ő főzött. Nem búcsúztathattam, de elmentem a temetésére. A kapuig tele volt emberrel a Farkasrét. A ravatnál tíz-tizenöt centire le voltak eresztve a lámpák Laci fölé. Körülötte egy emberpatkó állt. Millió ember volt jelen, úgyhogy a falhoz lapulva állt szegény Margit, Bandi, a fiúk és Flórika, Illyésné. Végül Sütő Bandi beszélt. Senki oda nem férhetett. Laci meg ott feküdt kiterítve, fehéren, mint egy szobor. Én későn érkeztem, s ahogy elindultam a kaputól ez

a több ezres embertömeg szétnyílt. Nem viccelek és nem is nagyképekűsködöm! Bementem a ravatalozóba, és ez az embertömeg szétnyílt. Én odaléptem Laci fejéhez, és néztem legalább egy negyed órát. Meg lehet nézni, mert Zolnay Pali lefilmezte az egészet. Majd odamentem Margit-hoz, megcsókoltam, odamentem Bandihoz, megcsókoltam, odamentem Flórához, megcsókoltam, odamentem Sütő Bandihoz, megcsókoltam. Aztán ott álltunk. Laci halála után a családjával is megszakadt minden kapcsolatom.

– *Mennyire volt tudatos a részetekről annak az új hangnak a megformálása, amelyen akkor szólalt meg magyar költő először?*

– Részemről tudatos volt. Lacinak remek utánpótlási képessége volt, azért volt ilyen jó fordító. Lorcaja szebb, mint Lorca. A bolgár népdalok szebbek, mint az eredetiek. Bennem pedig mindig eleve volt egy indulat, hogy hosszúverset írok – nevezzük így, ahogy Bodnár Gyuri nevezi, ne nevezzük éposznak. Mert az éposznak van egy lineáris története, az enyémeteknek meg nincsen, még *A tékozló országnak* sincsen. Lineáris története van Tasso eposzájának, vagy Arany János *Toldijának*, vagy a *János vitéznek*. Ezek elindulnak valahonnan és elérik valahová, és van egy fizikai, térbeli történetük. Az én hosszúverseimnek pedig fejben van a történetük. *A tékozló országban* is vannak ugyan bolyongó jele-

Csányi Vilmos, Marx György, Dr. Pálóczy Katalin és a lányok
a költő hetvenedik születésnapján

is megcsinálom! Megírtam 1954 nyarán, de hogy miért lett ilyen formájú, azt én nem tudom – mert így jött ki az első sor, ez az *Árva nép, puszta ország...* Ami azért nem volt akármikor! Olyan spontánul született, ahogy egy szerelemben egy gyerek nemződik, ahogy megfog az asszony. Ez aztán már, ugye, jellegzet-

sen hosszúvers volt. Akkor aztán elküldtem a Csillagnak, Király Istvánnak, aki visszaírt nekem egy levelezőlapot, hogy egy versszakot hajlandó belőle közölni. Én erre visszatelefonáltam vagy írtam, már nem tudom, hogy akkor kérem szépen vissza a kéziratot. Majd belejárt az önkéntelenül a politika is. Már ment a Nagy Imre és Rákosi közötti játszma. Egyszer csak a Csillag szerkesztőbizottságának tagjai úgy döntöttek, leközlök az egészséget. Egyrészt az én írásomat, másrészt Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év* című versciklusából közölnék egy csomót. Egy időben jelentek meg. Ez nyilván Király nevét öregbíti, mert okosabb volt Pista annál, hogy ne tudta volna megítélni a fejében, hogy voltaképpen ő most irodalomtörténetet csinált. Aztán engedélyezték, és 1954-ben megjelent *A tékozló ország*. Mondtam, én akkor mindig hírben voltam, mindennek a

közepén, állandóan forogtam, mint a szélkerék. Volt egy újság, talán az *Esti Budapest*, amelynek az elején nagy címbetűkkel az állt, hogy óriási robbanás történt a magyar irodalomban, megjelent Juhász Ferenc *A tékozló ország* című eposza. Ezt valami Devecseri nevű ember írta, nem Gábor, de fogalmam sincs, azóta se,

hogy ki. Első kötetem, ugye, a *Szárnyas csikó* volt, második *A Sántha család*, a harmadik pedig az *Új versek*. Ezt már nagyon élesen támadták, és nem engedték megjelenni, csak hónapokkal később, és ez így ment végig minden könyvemmel. *A virágok hatalma* éppúgy le volt tiltva, mint a *Dózsa-époszom*.

Szóval ettől kezdve túlélezett bombák értek engem. Erről pedig az volt a véleményem, hogy ha úgy teszek – fáj, nem fáj –, mintha mi sem történt volna, akkor az a megmaradásnak valamiféle mágnespatkója. *A Harc a fehér báránnyal* című kötetem is le volt tiltva. Ültem a Szemlőhegy utcai társbérletben, szólt a telefon. „Itt Szirmai István beszél.” Ő akkor a Központi Bizottság kulturális osztályának a vezetője volt. „Juhász elvtárs, engedélyeztük a kötetét.” Mondtam, „Köszönöm.” Szirmai után két perccel telefonált Aczél György: „Kérlek szépen, engedélyeztük a kötetedet.” Majd rá nem sokkal Garamvölgyi Jóska – aki szintén a KB kulturális osztályán dolgozott, és a József Attila-kollégiumban voltam vele egykor együtt kollégista: „Ferikém, elintézték, hogy engedélyezzük a kötetedet.” Két könyv volt akkor letiltva, Illyés *Dőlt vitorla* című kötete és a *Harc a fehér báránnyal*. Valóban en-

gedélyezték, mindkettő meg is jelent. Az enyém a Szépirodalmi Kiadónál, Csernus Tibor készítette a címlapot. Illés Bandi továbbengedte a kötetet, neki semmi kifogása nem volt, leadta, hogy menjen nyomdába, de leállították. Az én létemnek ez az örökös zajos kavargása fedte Nagy Lacit. Őt nem érték ilyen dolgok. Ez is hozzátartozik az előző kérdéshez elmondottakhoz. És azt se tudja már senki, hogy Laci – mondjuk – vagy nyolc könyvének a címét én adtam. *A Tűnj el fájástól* kezdve *A tűzér és a rozson* és a *Szabályák és citerákon* keresztül soknak. Ez beletartozott a mi barátságunkba. Mint ahogy Simon Pista öt könyvének is én adtam a címét.

– *Hogyan fogalmaznád meg annak az ihletnek az eredetét, amelyből lírád megszületett?*

– Ami a lírámat illeti, kérlek szépen, arra nem tudok válaszolni. Csak azt mondtam mindenkinek, hogy így jár a fejem. Nem tudom. Így jár a fejem.

– *Milyen gyökerei vannak a te életedben a műveidben föl-fölbukkanó Isten-motívumnak?*

– Igen, öregedvén egyre többet használom. De nem tudok rá válaszolni egyértelműen, mert ha azt válaszolom, hogy én nem vagyok istenhívó, hanem istenkereső, akkor ezzel is igazat mondtam. Katolikusként kereszteltettem, és ez be is szívárgott az életembe, átitta, és bizonyára költészeti hatásai is lehettek. Ennek kapcsán hadd mondjam el, nagyon sok fiatal költő mondta nekem magáról, hogy én semmit sem olvasok, nehogy hasson rám. És mindegyiknek azt mondtam és mondom is, ma már kevesebbnek, mert másképp van a világ, hogy a költészet nincsen önmagában, az hatások összege, ezt tessék tudomásul venni. Én a saját verseimben hatvanhétézer költő hatását ki tudom mutatni. Így nyilván ennek a hagyománynak is vannak hatásai a költészetemben. Elsőáldozó voltam,

anyám nem volt vallásos, nem az átlagos templomba járók módján volt az. Ma is, a világon bárhol vagyok, minden templomba bemegyek és leülök egy fél órára, és nézem a csöndet, meg keresem az Istent, nézem a templomi zárt térben a mindenséget, nem tudom szebben mondani. Számomra az Isten-létezés az az feledhetetlenül szép katolikus ünnepek jelentették, amelyeket otthon éltem meg. Mint a búzaszentelés. Megvan a könyvtáramban nagyanyám imakönyve. Kivettem a koporsóból, ott volt a kezében. Miután eltemettük, megnéztem, volt benne egy szál búza egy ilyen szertartásról, s ő azt beletette. Vagy az Úrnapija a három méteres virágszönyegekkel. Vagy vinni a baldachint – mindez olyan természetes és szép volt, és olyan ünnep volt mindig és ünnep ma is, hogy ma már könnybe lábad a szemem. Aztán mivel rettenetesen sokat tanultam az életemben – természettudományokat az orvostudománytól a csillagászatig, a csillagászattól a kristálytanig, a kristálytantól a halbiológiáig, és mivel rengeteg tudós barátom akadt az évek során, ez ezt a kérdést még rejtelmesebbé tette. Az ember eljutott odáig, hogy a rejtelmet megfejteni nem tudja, nem tudja meglátni a végét, mert csak oksági módon tudunk gondolkodni. Lehet, hogy van a létezésben, ebben az egész kaotikus világegyetemben – mert nem olyan rendezett ez, mint amilyennek mondják – vagy valahol fölötte, alatta, benne vagy általa egy nem-oksági gondolkodás is. Az oksági gondolkodás számára Istennek is kell legyen oka. De hát személyes létezésünk titkát sem tudjuk megfejteni. Feleségem, Kati, orvos, és mindig faggatom, hogy van az, amikor egy pete és egy spermium találkozik, akkor már eleve benne van minden a létrejövő új lényben? Nagy kétségeim vannak, meg kell hogy mondjam, a genetikával kapcsolatban. Nem vagyok antigenetikai, de

kétségeim vannak, mert azt mondja meg nekem akármelyik genetikus – sokat megkérdeztem, magyarokat és külföldieket –, hogy mi kényszerítette a természetet arra, hogy harmincezer vagy ötvenmillió fajta bogár létezzen – más-más rágó- és szaglószerével, csak szaporodásuk módja azonos. Hogy lehet? Körülbelül ezek a dolgok, amelyek állandóan itt forognak a fejemben, és amelyek mégiscsak azt a meggyőződést segítik erősíteni ebben az örökké kételkedő, örökké mozgó állapotban, ami az embernek az agya, hogy Valami vagy Valaki kell legyen, aki mindezt létrehozta.

Nagyon szeretem Spinozát, meséltem, kamasz koromban megvettem azt a híres német kiadását. Őszerinte ugye, a világ az Isten. Ezt a keresztény gondolkodás tagadja, azt mondja erre, hogy nem, kívül, külön, fölötte, nem benne van. Spinoza meg azt mondta, hogy benne van. Ennél tovább én se tudtam jutni.

Feleségem és Eszter lányom el szoktak járni misére. Anna lányom nem, ő hozzám hasonlít, dacos fejű. Én is el szoktam néha őket kísélni, amiért Félix ferences atya borzasztó hálás. Ez valami megnyugvást, valami tisztaságot hoz és ad, rendet a rendtelenségben, mert a világ rendetlen. Ennél többet én sem tudok.

– *Dolgozol-e most valamin?*

– Mostanában írtam meg egy hosszúverset. Hogy ezt meg kellene fogalmaznom, először tán 1965-ben jutott eszembe. Írtam hozzá mindig jegyzeteket, de csak most csináltam meg. A lényege egy magamra vonatkoztatható megnevezés nélküli Krisztus-test-történet, nem egy szenvedéstörténet, hanem a fizikai szenvedések története, ami azonban egymillió dologgal van átszőve. Természettel, látomással, képzetekkel, Bolond Istók meséjével, a kivájt szemekkel, a növényekkel, az ifjúkorral, a békákkal. De nem élettörténet.

Csábi Domonkos